

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

ΠΛΑΤΩΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ Β΄. - ΤΕΥΧΟΣ ΙΒ΄.

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1880

Οὐκ ἔστι περὶ θεοῦ ἢ θεοτέρου ἀνθρώπου
βουλευσάμετο ἢ περὶ παιδείας καὶ αὐτοῦ καὶ
τῶν αὐτοῦ οικειῶν. (Πλάτ. Θεαγης.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

1880

ΔΙΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ, ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ.

(Ἐκ τῶν περὶ τοῦ βίου τοῦ Θουκυδίδου προλεγομένων
τοῦ Γουλιέλμου Roscher).

Ἐξετάσωμεν πρῶτον, ἐν τίνι ἢ τοιαύτη διαφορά δὲν ὑπάρχει καθ' ὅτι αἱ πολλαὶ καὶ διάφοροι περὶ τούτου ἐπικρατοῦσαι δόξαι εἶνε ἐσφαλμέναι, ὀλίγων ἀνθρώπων ἐχόντων τὴν μίαν τούτων τῶν τεχνῶν καὶ ἀμερολήπτως δυναμένων νὰ συναίσθανθῶσι τὰς δύο ἄλλας. Οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι προὔξενησαν ὁμολογουμένως μεγίστην σύγχυσιν δοξῶν, ἀξιοῦντες καθ' ὑπερβολὴν, οἱ μὲν ὅτι ἡ τέχνη αὐτῶν εἶνε ἡ μόνη τέχνη, οἱ δὲ ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὐτῶν εἶνε ἡ μόνη ἐπιστήμη.

Τὸ πρῶτον λοιπὸν δι' ὃ ποιηταὶ ὁμοῦ καὶ φιλόσοφοι κατηγοροῦσι συνήθως τὸν ἱστορικὸν, εἶνε ὅτι αὐτὸς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλων ὁμῶς παραδειγμάτων ἔγνωμεν ἤδη, ὅτι αἱ ἰδιάζουσαι φύσεις συμβιάζουσι κάλλιστα τὴν τοιαύτην ὑποταγὴν μετὰ τῆς τελείας ἐλευθερίας τοῦ ὕφους τῆς συγγραφῆς. Καὶ ὁ ποιητὴς καὶ ὁ φιλόσοφος ἀπατῶνται πολὺ, νομίζοντες τὴν ἐργασίαν αὐτῶν πάντῃ ἀνεξάρτητον τῆς πείρας. Παραβλέπω ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὅτι ἕκαστος ἀνθρώπος ἐκ τῆς πείρας ἐμμέσως μορφοῦται, χιλιοπλασίως μάλιστα, χωρὶς νὰ τὸ αἰσθάνηται. Ἄλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ πρωτότυποι ποιηταὶ, οἱ ἀφ' ἑαυτῶν δηλονότι ἐξευρόντες τὴν ὑπόθεσιν τῶν ποιημάτων των, εἶνε ὀλίγιστοι. Ὅλα σχεδὸν τὰ σημαντικὰ ἐπικά ποιήματα, μυθιστορήματα καὶ δράματα, ἔσχον τὴν ὑπόθεσιν ἀπὸ τοῦ μύθου, τῆς ἱστορίας ἢ τῶν πραγμάτων τοῦ κοινοῦ βίου. Ὅλοι σχεδὸν ἀνεξαιρέτως οἱ λυρικοὶ καὶ μυθιστοριογράφοι πραγματεύονται ἴδια αὐτῶν βιωτικὰ συμβάντα. Ἐὰν αὐτὸς ὁ ποιητὴς ὤφειλε νὰ ἐξεύρη τὴν αὐτοῦ ὑπόθεσιν, ὡς ἔπραξε τοῦτο ὁ Ἀγάθων ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τινὲς ἱπποτικῶν μυθιστορημάτων συγγραφεῖς καὶ δραματοῦργοι, τότε πολὺ θὰ ἐκοπία, ὅπως ἀποφύγη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἄκραν παραδοξολογίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπερβολικὴν τυπικὴν ψυχρότητα. Οἱ δὲ φιλόσοφοι πάντοτε εὐδοκίμως ἐφιλοσόφησαν μόνον περὶ τῶν ἐκ τῆς πείρας ἐντελῶς γνωστῶν αὐτοῖς πραγμάτων. Διὰ τοῦτο ἡ λογικὴ, αἱ περὶ ψυχῆς, δικαίου καὶ ἄλλων πραγμάτων τῆς κοινοτάτης πείρας ἔρευναε πολλῶ πλέον εὐδοκίμησαν ἢ ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας, ὅσάκις μάλιστα ἠθέλησαν νὰ ἐνδιατρίψωσιν εἰς οἴασδῆποτε ἀκριβεστέρας λεπτομερείας. Ὁ φιλόσοφος ἀποσπῶμενος τῆς πείρας, καθίσταται ἀναμφιβόλως σοφιστὴς ἢ μυστικολόγος.

Οἱ φιλόσοφοι συνειθίζουσι προσέτι νὰ ὀνομάζουσι μόνην τὴν ἑαυτῶν ἐπιστήμην καθολικὴν. Καὶ οὐδεμίαν μὲν ἀμφιβολίαν, ὅτι ὁ φιλόσοφος ὑπὸ τὸ κάλλος λ. χ. νοεῖ πᾶν τὸ καθ' ὅλου καλόν·¹ ὑπὸ δὲ τὸ ὄν νοεῖ πᾶν τὸ ὑπάρχον· ὑπὸ δὲ τὴν καθαρὰν ἢ ἀπόλυτον νόησιν νοεῖ πᾶν νοητὸν, πᾶν τὸ ὑπάρχον καὶ μὴ ὑπάρχον· διότι πᾶσα ἐναντία διάκρισις δέον νὰ ᾔηνε καθ' ὅλου περιληπτικὴ, — μὴ ἀπατώμεθα ὁμῶς! Πολὺ διαφέρει τὸ νοεῖν ἔννοιαν ὡς ἔννοιαν καὶ τὸ νοεῖν τὸ ἐμπεριεχόμενον αὐτῆς. Ἐὰν π. χ. ὁ Δάλλμαν ἴστατο πλησίον Νεογερμανοῦ καὶ ἀμφοτέρωθεν ἐνόουν τὴν ἔννοιαν Δανιμαρκία, ἢ μᾶλλον Δανισμὸς, πόσον πολυαριθμὸς ἐννοίας θὰ συνελάμβανεν ἐκεῖνος, καὶ πόσον ὀλιγαριθμὸς οὗτος! Καὶ ὁμῶς ἀμφοτέρωθεν, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἐνόησαν τελείως πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει, ὑπῆρξεν ἢ ὑπάρξει τοῦ λοιποῦ ἐν Δανιμαρκίᾳ. — Οὕτως ἔχει λοιπὸν τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν καθολικότητα. Καὶ ὅλοι μὲν οἱ πράγματι ἔντεχνοι ἱστορικοὶ καὶ ποιηταὶ ἔχουσιν ἐπίσης καθολικότητα, ἀλλοίαν τινὰ δέ. Ὁ μέτριος ἱστορικὸς δὲν δειλιά βεβαίως ἀπ' ἀρχῆς ἴσως μέχρι τέλους τῶν ἀκαδημαϊκῶν σπουδῶν του νὰ περιορισθῇ ἐν μόνῳ τῷ δεκάτῳ αἰῶνι, περὶ δὲ τοῦ λοιποῦ κόσμου παρόντος καὶ παρελθόντος δὲν σπουδάζει νὰ μάθῃ τίποτε. Τίς λοιπὸν θ' ἀπῆται παρ' αὐτοῦ, οὕτως ἔχοντος, καθολικότητα; Πάντη ἄλλως ὁμῶς ἔχουσι τὰ τοῦ ἱστορικοῦ καλλιτέχνου. Καὶ ἂν τὸ ἔργον αὐτοῦ περιορίσῃ εἰς στενώτατα ὅρια, π. χ. ἂν δὲν γράψῃ τίποτε πλεόν ἢ τὴν διήγησιν Κατιλινείου ἢ βενετικῆς συνωμοσίας, θὰ συγκεντρώσῃ ὁμῶς ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ ὡς εἰς κέντρον πᾶν ὅ,τι ἀνέγνω ἢ ἐπειράθη, ὅπως οὕτω δυνηθῇ νὰ διασαφήσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς πραγματείας του. Τεθείσθω π. χ. ὅτι ἤθελε νὰ γράψῃ ἱστορίαν τῶν γραμμάτων τῆς Γερμανίας κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα. Τότε λοιπὸν φυσικῶς θὰ ἐζήτει νὰ ἐρευνήσῃ πρῶτον ἀκριβέστατα τὴν πρὸ αὐτῆς καὶ μετ' αὐτὴν γραμματολογίαν. Πῶς ὁμῶς; Ἴνα ἐννοήσῃ τὴν γραμματολογίαν ἔθνους, δέον ὁ ἴδιος νὰ γνωρίζῃ αὐτό. Ἀλλ' οὐδένα δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν, τοῦ ὁποῦ δὲν παρατηρήσαμεν ὅλας τὰς σπουδαίας βιωτικὰς αὐτοῦ σχέσεις. Τούτου ἕνεκα δέον αὐτὸς νὰ μελετήσῃ τὴν πολιτικὴν, στρατιωτικὴν, θρησκευτικὴν καὶ νομικὴν ἱστορίαν, τὰς τέχνας, τὰ ἔθνη καὶ τὰς ἐπιστήμας τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἔτι πλεόν. Ἐπειδὴ ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ μελετήσωμεν καὶ κατανοήσωμεν ἔντελῶς ἕκαστον πρᾶγμα, εἶνε ἡ σύγκρισις αὐτοῦ πρὸς ἄλλα ὁμοία μὲν, ποικίλα δὲ, διὰ τοῦτο δέον αὐτὸς νὰ παραβάλλῃ πρὸς τὴν γερμανικὴν γραμματολογίαν τὴν ἑλληνικὴν, ῥωμαϊκὴν, ἀγγλικὴν κλπ. Ὅπερ θὰ ᾔγιν αὐτὸν ἔπειτα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ῥωμαϊκὴν, ἀγγλικὴν ἱστορίαν

¹ Πρβλ. Ἐγγέλου ἐπιστήμην τοῦ καλοῦ (Ἔργ. τόμ. X. Μέρ. 1, σελ. 328).

ἐν γένει κτλ. κτλ. καὶ τέλος ἡ πραγματεία θὰ ἐμπεθεύνητο εἰς γενικὴν ἱστορίαν. Ἐντεῦθεν λοιπὸν κατανοοῦμεν, πῶς ἡ γενικὴ ἱστορία γίνεται ἡ ἀναγκαία βᾶσις πάσης σπουδαίας εἰδικῆς ἱστορίας ἢ μονογραφίας. Πᾶσα ἀληθὴς ἱστορικὴ κρίσις βασιίζεται ἐπὶ ἀπειραρίθμων ἀναλογιῶν. Ὁ ἱστορικὸς ἀπέχει μὲν τοῦ ν' ἀναφέρει αὐτὰς ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἀπ' εὐθείας, ἀλλ' ὁ εἰδήμων ὀφείλει ν' ἀνακαλύψῃ αὐτὰς καὶ νὰ συλλάβῃ ὅλην τὴν γενικὴν ἱστορίαν. Οὐδὲν ὑπάρχει ἱστορικὸν ἀριστούργημα, ὅπερ ἐν τοῖς στενοῖς αὐτοῦ ὁρίοις δὲν ἀπεικονίζει τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος! Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν ποιητὴν, ἠρμήνευσεν ἤδη ὁ Σχίλλερ, ὅτι σκοπὸς πάσης ποιήσεως εἶνε ἡ ὡς οἶόν τε ἐντελής ἐκφρασις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.¹ Ἀλλὰ τῷ Ὀμήρῳ τοῦλάχιστον καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀπένειμαν ἀνέκαθεν τοιαύτην καθολικότητα.

Ἄνευ αὐτῆς τῷ ὄντι δὲν δύναται ὁ ποιητὴς καὶ ὁ ἱστορικὸς νὰ ἐμποιήσῃ οἴανδῆποτε βαθυτέραν καὶ διαρκεστέραν αἴσθησιν. Τίνος ποτὲ τὸ διαφέρον θὰ ἐκίνει π.χ. ὁ τοῦ Γκαίτου Ἑρμαννος, ὁ μικροπολίτης ἐκεῖνος ξενοδόχος καὶ οἰκογενειάρχης, διὰ τοῦ ἡσυχίου αὐτοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, ἢ ὁ Θουκυδίδης διὰ τῶν ἀγορεύσεων καὶ ἀνταγορεύσεων πρὸ πολλοῦ βιωσάντων ἀγοραίων ῥητόρων καὶ ἀρχηγῶν, ἂν ἐκεῖνοι οἱ τεχνῖται δὲν κατώρθουν νὰ συνοψίσωσιν ἐν τοῖς στενοῖς ὁρίοις τῆς ἑαυτῶν εἰκόνας τὰ κυριώτατα τῆς ἀνθρωπότητος χαρακτηριστικὰ, οἷα ταῦτα ἀναφαίνονται ἐν ἅπασι τοῖς χρόνοις, λαοῖς καὶ καρδίαις; Ἐκαστος ἀνθρώπος, ἰσχυρίζομαι, ἕκαστος πεπαιδευμένος ἀνθρώπος φέρει συνάμα ἐν ἑαυτῷ Κλέωνα καὶ Περικλέα, Νικίαν καὶ Ἀλκιβιάδην, Σπαρτιάτην καὶ Ἀθηναῖον, συντηρητικὸν καὶ φιλελεύθερον, Ἑλληνα καὶ βάρβαρον. Ταύτας δὲ τὰς χορδὰς ἐγίνωσκεν ὁ Θουκυδίδης νὰ θίξῃ. Ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ἦτο μικρόκοσμος, διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἱστορούμενα αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ παραστήσῃ ὡς μικρόκοσμον. — Ὑπάρχει ὑποκειμενικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ καθολικότης, ὧν αὕτη μὲν ἐν τῇ ἐννοίᾳ «κόσμος» ζητεῖ νὰ συμπεριλάβῃ ἅπαντα ἐν γένει, ἐκείνη δὲ ἀρκεῖται, ἂν ὁ καλλιτέχνης γινώσκῃ μόνον ν' ἀποτυπώσῃ ἐπὶ τοῦ καλλιτεχνήματος τὸ ὅλον ἐμπεριεχόμενον τοῦ ἑαυτοῦ πνεύματος. Ἡ ἀντικειμενικὴ καθολικότης, κατ' εὐθείαν ὑπὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν λεγομένων καθολικῶν ἱστορικῶν ἐπιδιωκομένη, εἶνε ἕνεκα τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ λέξις κενὴ δι' ἡμᾶς ἢ εἰς ἐλάχιστον βαθμὸν ἐφικτὴ. Μόνη δὲ ἡ ὑποκειμενικὴ καθολικότης εἶνε ἀπαραίτητον προσὸν τῆς καλλιτεχνικῆς ἀρετῆς, ἀλλ' ἐπίσης ὅλως προσιτὴ τῷ ποιητῇ, ἱστοριογράφῳ καὶ φιλοσόφῳ.

¹ Ἔργα τόμ. XII, Σελ. 198. Καὶ ἐν τινι ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Γκαίτην λέγει: «ὁ τέλειος ποιητὴς ἐκφράζει τὸ σύνολον τῆς ἀνθρωπότητος» (τόμ. VI, σελ. 36). Πρὸς. Μαθητικὰ ἔτη τοῦ Γκαίτου, II, 2, III, 11.

Ἐρρέθη προσέτι ὅτι τοῖς ἱστορικοῖς καλλιτεχνήμασιν ἐλλείπει ἡ προσήκουσα ἐνότης. Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ, ὅτι τὸ μὲν ἔπος δέον νὰ ἔχη ἐνότητα τῆς πράξεως, ἡ δὲ ἱστορία ἐνότητα τοῦ χρόνου, ἄνευ πραγματικοῦ τέλους, ὡς παρὰ τοῖς κακοῖς ποιηταῖς. Αἱ μάχαι τῆς Σαλαμῖνος καὶ Γέλας κλπ. συνέβησαν αὐθημερόν, ἀλλ' ἄνευ ἐσωτερικῆς συναφείας.¹ — Ὅτι δὲ πᾶν εὐφυῶς ὠκοδομημένον φιλοσοφικὸν σύστημα δέον νὰ ἔχη τοιαύτην ἐνότητα, οἴκοθεν ἐννοεῖται. Πᾶσα ἐννοια αὐτοῦ δέον νὰ ἐμπεριέχῃ πραγματικῶς ὅλας τὰς μετέπειτα ἐξ αὐτοῦ παραχθείσας· πᾶσα δὲ ταπεινότερα ἐννοια νὰ νοῆται διὰ τῆς ὑψηλοτέρας, καὶ οὕτω περαιτέρω διὰ τῆς ὑψίστης. Ἡ ὑψίστη λοιπὸν ἐννοια δέον νὰ ᾖ οὐ μόνον τὸ τέλος καὶ ἡ κορυφή τοῦ ὅλου συστήματος, ἀλλὰ καὶ τὸ κεφάλαιον αὐτοῦ.— Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς καὶ ποιηταῖς ἀναγκαῖα ὡσαύτως ἡ ἐνότης. Οὐδεμία βεβιασμένη ἀκωτάτη ἐννοια συγκρατεῖ τὸ ἔργον αὐτῶν, ἀλλὰ καθολικὴ τις μόνον θεωρία. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς καθολικῆς θεωρίας προῦλθεν ὁ συγγραφεὺς, ὅστις ὀλοτελῶς ἀνέπτυξεν αὐτὴν ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ ἤτις πληροῖ τὸ ὅλον ἔργον αὐτοῦ. Ὁ ἀναγνώστης τὴν αἰσθάνεται μόνον μετὰ τὸ τέλος τῆς μελέτης τούτου. Τὸ δὲ ἔργον οὐδὲν ζήτημα προτείνει τῷ ἀναγνώστῃ μὴ ἐπιλύον αὐτὸ συνάμα, οὐδένα πόθον μὴ ἐκπληροῦν αὐτόν. Οὐχὶ σπανίως ἐπειράθησαν νὰ ἐκφράσωσι διὰ λόγου τὴν καθολικὴν ἰδέαν τοιοῦτου καλλιτεχνήματος. Εἶπον ὅτι ἡ καθολικὴ ἰδέα, ἡ ἐνότης π.χ. τῆς Ὀδυσσεΐας βασιζέται ἐπὶ τῆς νίκης, ἦν ἀνδρική σύνεσις καὶ ἀνδρία, γυναικεία πίστις καὶ θεία βοήθεια ἤσαν τὸ τέλος κατὰ παντὸς προσκόμματος· ὅτι ἡ ἐνότης τῆς Ἡροδοτείου ἱστορίας συνίσταται ἐν τῷ θριάμβῳ τῆς ἀπολύτου φιλανθρωπίας κατὰ τῆς δουλικῆς βαρβαρότητος· ἀλλὰ πᾶσαι αἱ τοιαῦται ἐκφράσεις εἶνε πάντοτε ἐλλιπεῖς, διότι διὰ τὴν θεωρίαν οὐδεμία ἐντελῶς κατάλληλος λέξις ὑπάρχει. Ὅστις ἐπικνηπαύεται εἰς τοῦτο, δύναται πολὺ εὐκόλως νὰ πλανηθῇ, ὑπολαμβάνων τὸ ὅλον ἔργον ὡς σχόλιον θεωρήματός τινος. — Ἄλλως πόσον ἐν ἑκάστον μέρος τῶν ὄντων ἱστορικῶν ἀριστουργημάτων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὅλου, περὶ τούτου ἀρκουῖσιν ὀλίγαι τινὲς μόνον σημαντικαὶ μαρτυρίαι. Ὁ Μοντέσκιος περιγράφει ἡμῖν, πόσον ἀβέβαιος ἦν κατ' ἀρχὰς ἐν ταῖς ἐρεῦναις αὐτοῦ. Χιλιάκις κατέστρεψε τὸ ἀρχθὲν, εὗρισκε δὲ τὴν ἀλήθειαν μόνον ὅπως μετ' ὀλίγον ἐκφύγη αὐτῷ. Ἔως οὗ τέλος ἀνεκάλυψε τὰς ἀρχὰς καὶ τότε τὰ πάντα αὐτομάτως προσέρρεον αὐτῷ.² Ἀρχὰς δ' ὀνομάζει ἐνταῦθα τὴν ἐνότητα τοῦ ἑαυτοῦ ἔργου. Καὶ ὁ Βίγκελμαν ἐν τῇ θελκτικῇ αὐτοῦ ἀφελείᾳ διαβε-

¹ Ποιητ. XXIV, 1. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα προδήλως ἐννοεῖ τοὺς ἐπ' αὐτοῦ κακοὺς ποιητάς.

² Πρόλογος εἰς τὸ «Πνεῦμα τῶν νόμων.»

βαίσι, ὅτι οὐδεμίαν ὀρθὴν περὶ καλλιτεχνίας κρίσιν δύναται νὰ ἐξενέγκῃ, πρὶν ἢ ὅλα τὰ διασωθέντα καλλιτεχνήματα τῶν ἀρχαίων καὶ ὅλας τὰς περὶ τούτων γνώσεις παραστήσῃ ἐκ νέου ἐν τῷ πνεύματί του ὡς τι ὅλον.¹ Μέχρι τοσοῦτου δὲ προέβη, ὥστε τὴν ὠραιότητα τοῦ γνωστοῦ κορμοῦ τοῦ ἀγάλματος παρεδέχθη πιστεύσας ἀπλῶς. Καὶ τότε μόνον πραγματικῶς ἠδυνήθη νὰ αἰσθανθῇ αὐτὴν, ὅτε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἐν συναφείᾳ τοῦ ἰδίου ἔργου, ἠρμήνευσε τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ ἱστορικὴν αὐτοῦ σημασίαν.

Τελευταία τέλος, προτίμησις, ἦν ἡ φιλοσοφία συνήθως ἀξιοῖ ὑπὲρ τὰς ἑαυτῆς ἀδελφάς, εἶνε ἡ ἀναγκασία συναφεία τοῦ ὅλου αὐτῆς συστήματος. Ἐνταῦθα δὲ ὀρεῖται νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν εἰς δύο πρὸ πάντων διαφόρους κατ' οὐσίαν ἐννοίας, ἃς ἡ γλῶσσα χαρακτηρίζει διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς λέξεως, διὰ τῆς ἀνάγκης. Ὑπάρχει ἀνάγκη τοῦ ποιῆσαι ἢ παθεῖν τι, καὶ ἀνάγκη τοῦ νοῆσαι ἢ αἰσθανθῆναί τι· καὶ ἐκείνην μὲν ὀνομάζω φυσικὴν, ταύτην δὲ λογικὴν ἢ τεχνικὴν ἀνάγκην. Ἡ πρώτη πηγάζει ἐκ τῆς πραγματικῆς ὑπεροχῆς ξένης θελήσεως, εἴτε φυσικῆς, εἴτε ὑπερφυσικῆς. Ταύτην δὲ τὴν ἀνάγκην δύναται νὰ μεταχειρισθῇ ἐξ ἴσου ἡ ἱστορία, ἡ ποίησις καὶ ἡ φιλοσοφία. Πάντη ἄλλοῖα ὅμως εἶνε ἡ λογικὴ ἢ καλαισθητικὴ ἀνάγκη. Αὕτη ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ἐν τῷ καλλιτεχνικῷ, ἥτοι ἐν τοῖς καλλιτεχνήμασι τοῦ ἱστορικοῦ, ποιητοῦ καὶ φιλοσόφου. Ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ὁ καλλιτέχνης εἶνε οἷον εἰς δημιουργὸς μικροῦ κόσμου· ὅστις θέλει νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὸν, δέον νὰ ὑποκύψῃ τοῖς νόμοις αὐτοῦ. Ἐν ᾧ δὲ ἡ φυσικὴ ἀνάγκη εἶνε πραγματικὸς περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ καλαισθητικὴ τούναντίον ἀνάγκη εἶνε ἡ λαμπροτάτη αὐτῆς ἔκφρασις. Δυνάμεθα βεβαίως νὰ μεταβάλωμεν ἢ ἀποσπάσωμεν ἀπὸ τίνος συστήματος ὄργανθὸν ἐννοιῶν, ἀπὸ τραγωδίας σκηνὰς ὅλας, ἀπὸ ἱστορίας χαρακτηρὰς ὅλους καὶ ἀνελίζεις· ἀλλ' ἡ ποινὴ ἐπέρχεται αὐθωρεῖ· αἰσθανόμεθα τὸ δυσάρεστον αἰσθημα, ὅτι ἐσκέφθημεν ἀλόγως, μὴ καλαισθητικῶς, ἀσυναρτήτως. Πᾶν τὸ φαινόμενον ἐν αὐτῷ τυχαῖον, αὐθαίρετον, πᾶν τὸ μὴ ἀναγκάζον τὸν ἀναγνώστην εἰς ὁμοίαν ἀπομίμησιν, ἔπεται ἐξ ἀνάγκης ὅτι εἶνε ἐσφαλμένον. Αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἀναγκάζον τεχνικὸν προσόν, τὸ ἀναγκάζον εἰς ἀπομίμησιν, ἀπαντᾷ τέλειον παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ, Σοφοκλεῖ, Πλάτωνι κλπ. — Ἄλλως οἴκοθεν ἐννοεῖται, ὅτι δέον μὲν αὐτὸ νὰ παρίσταται πραγματικὸν ἐν τῷ ἔργῳ, νὰ μὴ βεβαιῶται δὲ ψιλοῖς λόγοις ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου. Ἄλλ' ὅποια καταχρήσεις παρεσέδυσαν ἐν αὐτῷ σήμερον! Ποσάκις ἐν ἱστορικῶς ἢ φιλοσοφικοῖς βιβλίοις εὐρίσκομεν τοὺς ἀφελεστάτους ἰσχυρισμοὺς;

¹ Ἱστορία τῆς καλλιτεχνίας IV, 2, 3.

ὅτι τοῦτο καὶ ἐκεῖνο τὸ φαινόμενον ἔχουσιν ἀναγκαίαν συνάφειαν πρὸς ἄλληλα, ὅτι εἶνε ἀναγκαῖα προϊόντα τοῦ χρόνου κλπ. Τοιαῦται κρίσεις εὐλογον θὰ ἦτο ν' ἀπολειφθῶσι τῷ ἀναγνώστῃ, ἐὰν οὗτος εἶχεν ἀναγνώσῃ τὴν δὴλωσιν τοῦ συγγραφέως, ἥτις τῶν βεβαίως λείπει, καὶ ὑπ' αὐτῆς λογικῶς ἢ τεχνικῶς ἠναγκάζεται νὰ κατέλθῃ εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα. Ὅταν δ' ἱστορικὸς λαλῇ περὶ τοιαύτης ἀνάγκης δεικνύει, ὅτι ἐνόησε μὲν ἀμυδρῶς τὸν ὀρισμὸν τῆς ἑαυτοῦ ὑποθέσεως, δὲν ἦτο δὲ ἱκανὸς ἢ ὤκνησε νὰ ἐξεργασθῇ αὐτὸν πραγματικῶς. Τί θὰ ἐλέγομεν περὶ ποιητοῦ, ὅστις ἀντὶ νὰ παράσχῃ ἡμῖν ποίημα, διεβουκόλει ἡμᾶς διὰ τῆς βεβαιώσεως, ὅτι ἔχει ποιητικὰ αἰσθήματα καὶ ἐκφράζει αὐτὰ οὕτω πως, ὥστε πᾶς ἄνθρωπος ἐνθουσιᾷ; Καὶ ἐν τούτοις εἶναι ὅλον τὸ ἴδιον!

Ἦλθομεν ἤδη εἰς τὴν πραγματικὴν διαφορὰν τῶν ἡμετέρων τριῶν τεχνῶν. Ἐκάστη αὐτῶν, καὶ ἡ ἱστορικὴ, καὶ ἡ ποιητικὴ, καὶ ἡ φιλοσοφικὴ, ἐπιζητεῖ τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' αἱ δύο τελευταῖαι ἰσχυρίζονται, ὅτι ὑψηλότεραν ἀλήθειαν ἐπιζητοῦσιν ἢ τὴν κοινὴν τῆς πείρας πραγματικότητα. Καὶ παρὰ μὲν τῶν φιλοσόφων εἴμεθα συνειθισμένοι νὰ τὸ ἀκούωμεν, οὐχ ἦτον δὲ καὶ οἱ ποιηταί, ἅμα ἐξηγηθῶσι σαφῶς, ὁμοδοξοῦσιν ὅλως. Ἴδου τί ἰσχυρίζεται ὁ Σχίλλερ περὶ τοῦ ποιητοῦ :

Οἱ θεοὶ ἔδωκαν αὐτῷ νοῦν διαυγῆ,
 Ἐν ᾧ ἐσοπτρίζεται ὁ αἰώνιος κόσμος,
 Αὐτὸς βλέπει πάντα τὰ ἐπὶ γῆς δρώμενα
 Ἄτινα ἀποκρύπτει ἀφ' ἡμῶν τὸ μέλλον.
 Συνεκάθισεν ἐν τῇ παναρχαίῳ τῶν θεῶν βουλῇ
 Καὶ τῆς μυστικωτάτης τῶν πραγμάτων ἠκροάσθη ἀρχῆς.

Ἐν τῷ ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ προλόγῳ εἰς τὴν «Νύμφην τῆς Μεσσήνης» ἐκφράζει ῥητῶς, ὅτι ἡ ποίησις εἶνε ἀληθεστέρα πάσης πραγματικότητος καὶ πραγματικωτέρα πάσης πείρας. — Ἄνευ περαιτέρω ἐρμηνείας κατανοοῦμεν, ὅτι καὶ ὁ ποιητὴς καὶ ὁ φιλόσοφος διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ «ἀλήθεια» ἐννοοῦσιν ἕτερόν τι πολὺ διάφορον ἢ τὴν ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ ἱστορικῇ τέχνῃ, μεταχειρίζονται δὲ ταύτην τὴν ἐκφρασιν μόνον ἐπὶ γνωμῶν, αἵτινες ἐκφράζουσι τι ὑπὲρ τὴν πείραν. Ἡ τοιαύτη δὲ κρίσις εἶνε ἀληθὴς, ἐὰν συμφωνῇ τῇ ἀληθείᾳ. Ὅταν λοιπὸν ὁ ποιητὴς καὶ ὁ φιλόσοφος ὀνομάζωσιν ἀληθεῖς ἢ μὴ ἀληθεῖς καὶ ἄλλους ὄρους οὐδὲν κοινὸν τῇ κοινῇ ἀληθείᾳ ἔχοντας, ἐννοοῦσι διὰ τούτου οὐχὶ συμφωνίαν πρὸς τὴν πραγματικότητα (ἀλήθειαν), ἀλλὰ πρὸς τοὺς λογικοὺς νόμους τῆς νοήσεως καὶ τῆς καλαισθησίας. Ἐπομένως ὑπάρχουσι τρεῖς οἰονεὶ σφαῖραι κατὰ πάντα διάφοροι, ἐν αἷς ἐδρά-

ζεται ἡ φιλοσοφική, ἡ ποιητική καὶ ἡ ἱστορική ἀλήθεια. Καὶ ἡ μὲν θετικὴ ἐπιστήμη κτίζει, οὕτως εἶπειν, τὸ ἑαυτῆς οἰκοδόμημα ἐπὶ τῆς ὀμαλῆς γῆς, ἡ δὲ ποίησις ἐν τῷ μέσῳ τῶν νεφῶν καὶ τῶν ἀστέρων καὶ ἡ φιλοσοφία ἐν τῷ κενῷ ἀπείρῳ.¹

Ἡ τῆς φιλοσοφίας καὶ ἱστορίας διαφορὰ ἔγκειται κυρίως ἐν τῷ τύπῳ μᾶλλον ἢ ἐν τῷ ἐμπεριεχομένῳ. π. χ. τὸ δίκαιον, ἡ πολιτεία, ἡ τέχνη δύνανται νὰ ἐξετασθῶσιν ἐξ ἴσου φιλοσοφικῶς καὶ ἱστορικῶς, ἀλλ' ὁ σκοπὸς καὶ ἡ μέθοδος τῆς πραγματείας αὐτῶν εἶνε τελείως διάφορα. Τί θέλει ὁ φιλόσοφος; Ὁ φιλόσοφος θέλει νὰ συστήσῃ σύστημα ἐννοιῶν ἢ κρίσεων ὡς οἶόν τε ἀφηρημένων, ἤτοι ὡς οἶόν τε ἀποκεχωρισμένων παντὸς συμβεβηκότος τοῦ χώρου καὶ χρόνου. Ὁ ἱστορικὸς τοῦναντίον θέλει νὰ περιγράψῃ τὴν ἐπίδοσιν καὶ κατάστασιν τῶν ἀνθρώπων, ἀπεικονίζων ἐν αὐταῖς ὡς οἶόν τε πιστῶς τὸν πραγματικὸν βίον. Ἀμφότεροι ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἑρμηνείαν γεγονότων καὶ ὀνομάζουσι ἠρμηνευμένον μὲν γεγονὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἱκανῶς παρέδραλον πρὸς ἄλλα γνωστὰ ἤδη γεγονότα, τὴν δὲ κοινὴν ἔκφρασιν, οἶονεὶ τὴν κλειδα σειρᾶς ὅλης ἑρμηνειῶν, νόμον· ἀλλ' ἑκάτερος αὐτῶν κατὰ πολὺ διάφορον μέθοδον ἑρμηνεύουσι. Ὁ φιλόσοφος ἑρμηνεύει γεγονὸς τι, δρίζων αὐτὸ οὕτως, ὥστε οὐδεμίᾳ ἄλλῃ ἐννοία ἐν τῷ ἑαυτοῦ ὀρισμῷ ἀπαντᾷ, ἥτις δὲν ὠρίσθη ἤδη ἐν προτέροις τοῦ συστήματος χωρίοις· ὁ δὲ ἱστορικὸς περιγράφει τοὺς ἀνθρώπους, ὑφ' ὧν καὶ πρὸς οὓς τὰ γεγονότα ἐγένοντο καὶ τὰς ἐπὶ τούτῳ σκέψεις, βουλήσεις καὶ αἰσθήματα αὐτῶν· οὓς σκοποὺς ἐδίωξαν καὶ ἐπέτυχον καὶ διὰ τί ἐδίωξαν καὶ ἀπέτυχον αὐτῶν· διὰ τί ἐκεῖναι αἰ πνευματικαὶ ἀνάγκαι καὶ αὗται αἰ εὐνοϊκαὶ περιστάσεις κατὰ μικρὸν ἦλθον καὶ ὡσαύτως ἐξηφανίσθησαν.— Ἀμφότεροι, καὶ ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ ἱστορικὸς, συνειθίζουσι νὰ ὀνομάζωσι τὴν σπουδαιότεραν ἢ προτέραν ἐκ δύο πράξεων, ἃς μετ' ἀλλήλων συνέδεσαν, αἰτίαν τῆς μὴ σπουδαιότερας ἢ τῆς ὑστέρας. Ἀλλὰ διακρίνωμεν καλῶς. Ὁ φιλόσοφος νομίζει τὴν ὑψηλοτέραν, τὴν γενικωτέραν ἐννοίαν αἰτίαν τῆς κατωτέρας, εἰδικωτέρας ἐννοίας. Ὁχι βεβαίως, διότι τὸ ἀντικείμενον τῆς κατωτέρας ἐννοίας ἐξαρτᾶται κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀνωτέρας, ἀλλὰ διότι ἡ ἀνωτέρα ἐννοία εἶνε αἰτία τῆς κατωτέρας, αἰτία τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτῆς λόγου, τοῦτέστι τῆς σκέψεως ἐν τῷ φιλοσοφικῷ συστήματι. Ὁ ἱστορικὸς τοῦναντίον οὐδένα λόγον ποιεῖται περὶ τῆς συναφείας τῶν ἐννοιῶν, ἀλλὰ περὶ αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Οὐδόλως φροντίζει περὶ τοῦ ὑψηλοτέρου, τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐν τῷ συστήματι λόγου, ἀλλὰ μόνον περὶ τοῦ

¹ «Ἀνάγκη μιμεῖσθαι τριῶν ὄντων τῶν ἀριθμῶν ἐν τι ἀεί· ἡ γὰρ οἷα ἦ· ἡ ἔστιν· ἡ οἷα φασὶ καὶ δοκεῖ· ἡ οἷα εἶναι δεῖ» Ἀριστ. ποιητ. ΧΑΥΓ. 3.

κοινοῦ, τοῦ πραγματικοῦ ἐν τῷ κόσμῳ λόγου. Ἐν συντόμῳ πᾶσα μὲν φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία εἶνε ὄρος, πᾶσα δὲ ἱστορικὴ ἐρμηνεία περιγραφή. Καὶ ἐκείνη μὲν ἐπιζητεῖ τὴν ἀπλότητα τῆς ὑψίστης ἐννοίας, ἀφαιροῦσα καὶ αὐτὰ τὰ γνωρίσματα, αὕτη δὲ αὐξάνουσα αὐτὰ μέχρι πλησμονῆς τοῦ πραγματικοῦ βίου.

Ἐκάστη τέχνη πικρίσεται τελεία ἐκεῖ, ἔνθα παρίσταται καθαρὰ. Οὕτως ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ζωγραφία τῶν Αἰγυπτίων δὲν εἶνε δόκιμος, ὅσον ἡ γραφικὴ κατασκευὴ τοσοῦτων ἱπποτικῶν πύργων· ἐπίσης δὲ καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ ποιήσεις καὶ τὰ ποιητικὰ φιλοσοφήματα. Τούτου ἕνεκα φρονοῦμεν, ὅτι ἡ μὲν φιλοσοφία πάντοτε ἐλαττοῦται προσλαμβάνουσα ἱστορικὰς περιγραφὰς, ἡ δὲ ἱστορία προλαμβάνουσα φιλοσοφικὰς ἐννοιῶν θεωρίας. Τὸ τοιοῦτον ἄλλοιοῖ πάντοτε ἀμφοτέρως, ὡς ἀκατέργαστος σκωρία ἀπολειφθεῖσα ἐπὶ τοῦ καθάρου χωνεύματος μετάλλου. Τοσοῦτω δὲ μᾶλλον ὀφείλομεν νὰ προσέχωμεν εἰς τοῦτο, ὅσω πολυπληθῆς σχολὴ πεπαιδευμένων, ἥτις προτίσταται μάλιστα τοῦ λόγου, φαίνεται ἐπιζητοῦσα τὸ ἀληθὲς καλὸν τῆς ἐπιστήμης ἐν βυρβάρῳ κράματι φιλοσοφικῆς ἱστορίας ἢ ἱστορικῆς φιλοσοφίας. Πᾶς πνευματώδης καὶ τεχνικὸς ἀνὴρ ξενίζεται ἀκούων αὐτοὺς λεπτολογοῦντας ἀδιακόπως περὶ γαλλικῶν, αὐστριακῶν θεωρημάτων, ἰδεῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως, διαλύοντας τοὺς Σλάβους καὶ Γερμανοὺς εἰς σκιάς σλαβισμού καὶ γερμανισμού. Ἀλλὰ δὲν συνίσταται ἐν τούτῳ ἡ γνησία φιλοσοφία· διότι οὕτω θετικὰ καὶ λεπτομερῆ πράγματα, οἷα π. χ. ὄρισμένη ἱστορικὴ πολιτεία, ὄρισμένον ἱστορικὸν γεγονός οὐδέποτε θὰ συσσωματωθῶσιν ὀργανικῶς φιλοσοφικῶ τινι συστήματι. Ἀλλ' οὔτε ἡ γνησία ἱστορία. Διότι ἐκτὸς ὅτι τοιοῦτοι ἀφηρημένρι ὄρισμοὶ οὐδέποτε δύνανται νὰ παραστήσωσι πραγματικὴν εἰκόνα τῷ ἀναγνώστῃ τῷ μὴ γινώσκοντι εἰσέτι ἐντελῶς τὸ πρᾶγμα—καὶ τοιοῦτοι εἶνε ἀνέκαθεν καὶ κυρίως οἱ ἀναγνώσται ἱστορικῶν ἔργων, καθ' ὅτι ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ μεταδώσῃ τὰ συμβάντα τοῦ παρελθόντος—καὶ ἀπλῶς νὰ στοχασθῶσιν ἐκεῖνοι, ὅτι δύνανται νὰ χαρακτηρίσωσι πραγματικῶς καθ' ἓνα μόνον σκεπὸν γεγονός, οἷα ἡ Μεταρρυθμίσις, καὶ πολιτείαν, οἷα ἡ Αὐστρία, ἐλέγχει τὴν μεγίστην αὐτῶν ἀμάθειαν. Ὁ ἀξιόλογος Βίγκελμανν, ἐφ' οὗ ἡ ἱστορία δὲν εἶχεν ἀνέλθῃ βεβαίως εἰς τὸ μετέπειτα ὕψος, λυπεῖται ὅτι πολὺ ἀργὰ ἤρξατο τοῦ τοιοῦτου ἔργου· τούτου δ' ἕνεκα δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ εὐκρινῶς τὴν οὐσίαν τοῦ κάλλους.¹ Πολὺ εὐνόητον! Τὸ ὀρίσαι τὴν ἐννοίαν τούτου καὶ κατὰ τὸν ὄρισμόν τοῦτον πραγματευθῆναι τὰ καθ' ἕκαστα καλλιτεχνήματα, εἶνε ἰδίᾳ φιλοσοφικὴ ἐργασία, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ὁ Βίγκελμανν, ὁ καθαρὸς ἱστο-

¹ Ἱστορ. τῆς καλλιτεχνίας IV, 2, 6.

ρικός, οὐδεμίαν εὐφυΐαν εἶχε· παρεγνώρισε δὲ ἑαυτὸν, θελήσας μόνον νὰ εἰσέλθῃ ἄκλητος εἰς τοῦτον τὸν κλάδον.

Ἡ τῆς ποιήσεως καὶ ἱστορίας διαφορὰ ὑπάρχει ἐξαιρέτως ἐν τῷ ἐμπειροχομένῳ. Οὐ μόνον δὲ ὁ ἐξωτερικὸς τύπος δύναται νὰ ᾖναι ὁ αὐτὸς—ὑπάρχουσιν ἔμμετρα χρονικά καὶ πεζὰ μυθιστορήματα—ἀλλὰ καὶ ἅπασα ἡ μέθοδος τῆς παραστάσεως. Ἐν τῷ ἱστορικῷ καλλιτεχνήματι ἡ περιγραφή τῶν χαρακτήρων, ἡ προκατασκευὴ τῶν κυρίων παθῶν, ὅλη ἐν γένει ἡ ἐρμηνευτικὴ κατασκευὴ χωρεῖ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐν παντὶ καλῷ δράματι ἢ μυθιστορήματι. Ἐν αὐτῷ δυνάμεθα νὰ διδάξωμεν ἐναλλάξ πλεῖστα ὅσα. Ἡ ριζικὴ δὲ διαφορὰ ἀμφοτέρων συνίσταται ἐν τούτῳ μόνον, ὅτι τῷ μὲν ποιητῇ οὐδόλως μέλει, ἐὰν ἡ διήγησις αὐτοῦ συμφωνῇ τῇ πραγματικότητι (τῇ ἀληθείᾳ), τῷ ἱστορικῷ δὲ ἀπαραίτητος εἶνε ἡ τοιαύτη συμφωνία. Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια, ἣν ποιήματά τινα ἔχουσιν ἐν τισιν, ὡς δὲ Ἐγμونت καὶ ὁ Γκέτζ¹ τοῦ Γκαίτου, «τὸ στρατόπεδον τοῦ Βαλ-λενστάιν» τοῦ Σχίλλερ, τοῦ Σαίξπηρ ὁ «Καῖσαρ» κ.τ.λ. δὲν εἶνε ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ποιητοῦ ἀλλ' ἀνακούφισις μᾶλλον. Αὐτὸς ὀφείλει νὰ ἐμπνεύσῃ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ πεπλασμένοις χαρακτήρσιν ἐσωτερικὴν ἀλήθειαν καὶ τὰ περὶ αὐτοὺς συμβαίνοντα νὰ καταστήσῃ συνάδοντα αὐτοῖς. Ἐὰν δ' εἰς τοῦτο λάβῃ συμβοηθὸν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἔχει τὸν ἀσφαλέστατον ἔλεγχον, ὅτι οὐδὲν παρὰ φύσιν ἀπίθανον ἐξελέξατο. Ὁ ποιητὴς ἐν τοιαύταις περιπτώσεσιν μεταχειρίζεται τὴν φύσιν ὡς ὁ πλαστικὸς καλλιτέχνης. Ἀμφότεροι δανείζονται παρ' αὐτῆς τύπους, ὅταν οἱ ἴδιοι δὲν δύνανται νὰ ἐξεύρωσι κρείττονας. Ἀλλ' ἐν γένει παρατηροῦμεν, ὅτι αὐτὰ τῆς καλλιτεχνίας τὰ ἀριστουργήματα ἀνάγονται εἰς σφαῖραν πολὺ διάφορον τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Ὁ ποιητὴς παρίστησι τὰ πρόσωπα, κατὰ τὸν Σοφοκλέα,¹ οἷα ἔδει εἶναι, κατὰ δὲ τὸν Εὐριπίδην, οἷα εἰσι. Καὶ ἱστορικά δὲ πρόσωπα ἐν τῷ ἑαυτοῦ ἔργῳ παραλαμβάνων, συνειθίζει τοὺς μὲν πρωτεύοντας αὐτῶν τρόπους νὰ ποιῇ ἐμφανεστέρους, τοὺς δὲ δευτερεύοντας νὰ παραλείπῃ. Ἐντεῦθεν γεννᾶται ὁ μονομερὴς καὶ ἐναργὴς αὐτῶν χαρακτήρ, ὅστις τῇ μὲν ἰδανικῇ τοῦ καλλιτεχνήματος σφαίρᾳ ἄριστα ἀρμόζει, ἐν δὲ τῷ πραγματικῷ βίῳ οὐδέποτε δύναται νὰ ὑπάρξῃ.² — Ἐν ἐνὶ

¹ Ἄριστοτ. Ποιητ. XXVI.

² Οὐχὶ ἀλλοία ἢ τοῦ λαοῦ παράδοσις, ὡσάκις εἰς ἱστορικά πρόσωπα ἀναφέρει. «Παράδοξον», λέγει ὁ περίφημος ἱστορικὸς Λεοπόλδος Γάγκε, «ὅτι ἡ ἱστορία ὡσάκις μεταβαίνει εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, πάντοτε λαμβάνει μυθολογικὴν χροιάν. Τὰ πρόσωπα γίνονται τραχύτερα, δυνατώτερα· ὁμοιάζουσι τρόπον τινὰ πρὸς σαφὲς ἰδανικόν· τὰ γεγονότα ἀναπτύσσονται χαρακτηριστικώτερον, αἱ δὲ δευτερεύου-

λόγω ἢ πείρα, δι' ἧς συλλέγεται ἡ ὕλη τῆς ὑποθέσεως, δευτερεύει μάλλον παρὰ τῷ ποιητῇ ἢ παρὰ τῷ ἱστορικῷ. Ὑποθεθείσθω λόγου χάριν θέμα ὁ ὕλικός κόσμος. Καὶ ὁ ἱστορικὸς θ' ἀναζητήσῃ ἐν αὐτῷ, τὸ ἀνθρωποειδές, θὰ περιγράψῃ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν χώρας καὶ λαοῦ, φύσεως καὶ ἱστορίας, ἀλλ' ὁ ποιητὴς ποσῶς δὲν θὰ ἐνδοιάσῃ νὰ ἐξανθρωπίσῃ κατ' εὐθείαν τὴν φύσιν καὶ νὰ πληρώσῃ οὐρανὸν καὶ γῆν, πῦρ καὶ θάλασσαν ἀνθρωποειδῶν ὄντων (δαιμόνων) καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ζῶα, τὰ δένδρα καὶ τοὺς λίθους νὰ ποιήσῃ ἀνθρωπίνη φωνῇ λαλοῦντα. Ἡ θέμα ἔστωσαν οἱ παρελθόντες χρόνοι. Καὶ ὁ ἱστορικὸς θὰ μεταβῇ εἰς αὐτοὺς ὡς διὰ γέφυρας ἀπὸ τοῦ ἐνεστώτος, θὰ δυνηθῇ νὰ κατανοήσῃ κατ' ἀναλογίαν τὰ μακρὰν ἐξ ὧν ἐπειράθη ἐγγύς, ἀλλὰ τῷ ποιητῇ μόνῳ ἐπιτέτραπται, τῆς καλλιτεχνίας τοῦ ἔργου αὐτοῦ μὴ βλαπτομένης, νὰ παραστήσῃ πάλιν νέα τὰ παρελθόντα διὰ τῶν παρόντων. Τί μέλει τῷ Καλδερῶνι, εἰ ὁ Ὀδυσσεὺς αὐτοῦ ὁμοιάζει πρὸς Ἰσπανὸν ἰππότην; ἢ τῷ Ῥακίνα, εἰ οἱ τῆς Τροίας ἥρωες ὁμοιάζουσι τῇ αὐτῇ Λουδοβίκου ΙΔ'; Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἕλληνες τραγικοὶ δὲν ἐδίστασαν νὰ παραστήσωσι τοὺς ἀρχαίους ἥρωας τοῦ ἔθνους αὐτῶν κεκοσμημένους τῷ σχήματι τοῦ Περικλείου αἰῶνος.¹ Ἡ ἔστω ὅτι πρόκειται περὶ μεγάλου ἀνδρός. Καὶ ὁ ἱστορικὸς βεβαίως θὰ ἐκλέξῃ ἥρωα τῆς ἱστορίας του ὁμοιον ἐκείνῳ· διότι περὶ τοιοῦτου μόνον φροντίζει, τοιοῦτον ἐννοεῖ καὶ τοιοῦτον δύναται νὰ παραδώσῃ αὐτὸν ζωντανὸν τοῖς μεταγενεστέροις. Ἀλλὰ τίς τὸν ποιητὴν μέμφεται, ὅτι ἐχώρησε περαιτέρω; ὅτι ἴδιος ἔπλασε τὸν ἥρωά του; ὅτι οἱ Βέρτεροι καὶ οἱ Μαγίστορες αὐτοῦ, οἱ Φαῦστοι καὶ οἱ Μεφιστοφελεῖς, οἱ Τάσσοι καὶ οἱ Ἀντώνιοι ἐνιαῖοι ἢ δυάζοντες ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπόν εἰσι;

Παρ' οἷς λαοῖς τὰ ὅρια τῆς ποιήσεως καὶ ἱστορίας ὡς τὰ τῆς τελευταίας ταύτης καὶ τῆς φιλοσοφίας συγχέονται καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἐξωτερικῷ τύπῳ, δηλοῖ βεβαίως ἢ τὸ ἄωρον τῆς νεότητος αὐτῶν ἢ τὴν ἀρχὴν τοῦ γήραος των. Τὸ πεζὸν μυθιστόρημα καὶ τὸ ἀστικὸν λεγόμενον δράμα, ἐπικρατοῦσι καθ' ὅν χρόνον ἢ τέχνη τῆς ἐντελείας αὐτῶν δὲν ἐπῆλθεν εἰσέτι, καὶ μετὰ ταῦτα ὡσαύτως, ὅτε ἡ ποίησις παρήκμασεν ἤδη. Οὕτως ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη πανταχοῦ μετὰ κόπου καὶ κατὰ μικρὸν ἀπαλλαγεῖσα τῆς παρα-

σαι περιπτώσεις καὶ αἱ συνεργοῦσαι αἰτίαι λησμονοῦνται» (Ἱστορ. τῶν Παπῶν III, σελ. 322).

¹ Καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ Σαϊκσπέρου, ὅστις παρὰ τῷ κοινῷ λαῷ πάντῃ ἀλλοίαν ὑπόληψιν χαίρει, παρατηρεῖ ὁ Γκαίτης μετὰ πολλῆς λεπτότητος, ὅτι ὅλα τὰ πρόσωπα αὐτοῦ, π. χ. οἱ Ῥωμαῖοί του, εἶνε αὐτόχρημα ἐνσεσαρκωμένοι Ἕλληνοὶ. Ἔργα, τόμ. 35, σελ. 370.

δόσεως, ἥτις εἶνε οἶονεὶ ἢ ποίησις τοῦ λαοῦ, καὶ τῶν ποιητικῶν χρονικῶν κτλ. ἐπανεκτῆσατο τὸν ἀρχικὸν αὐτῆς τύπον. Ἄλλὰ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ γήρωσ αὐτῆς θὰ ἐπανεέλθῃ πάλιν εἰς αὐτὰ, παράδειγμα δὲ οἱ ἐπὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου Ἕλληνας. Τῶν ἱστορικῶν ἐπικῶν ποιημάτων ἤρξαντο οἱ Ῥωμαῖοι ἀπὸ τοῦ Ἐννίου καὶ κατέληξαν εἰς τὸν Σίλιον Ἰταλικὸν καὶ Λουκανόν. Ἡ γερμανικὴ ἱστορία δόξα τῷ Θεῷ δὲν ἤλθεν εἰσέτι εἰς τοῦτο παρακμῆς, ἀλλ' ἡ σημερινὴ ἡμῶν ποίησις, φρονοῦμεν, ἢ ἀγλατίζεται δανείοις πτεροῖς τῆς ἱστορίας καὶ φιλοσοφίας, ἢ ἀπόλλυται ἐν τῇ τετριμμένῃ συνηθείᾳ τοῦ κοινοῦ βίου. Μὴ ἄλλωσείχε τὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Εὐριπίδου μέχρι τῆς νεωτέρας κωμωδίας; Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐπὶ τῶν νεωτάτων χρόνων πολλὰ μεταφράσματα ξένων ποιήσεων χαρακτηρίζουσι τὴν ἡμετέραν γραμματολογίαν καὶ συνεπάγουσι τὸν κίνδυνον νὰ ὑποβάλωσιν ἀνεπαισθήτως καὶ τῷ ποιητικῷ διαφέροντι τὸ ἱστορικὸν καὶ ἐθνογραφικόν. Ἄλλ' ἐκ τῆς συμμίξεως δύο πάντη ἑτεροειδῶν πνευματικῶν τάσεων οὐδέποτε ὑψηλοτέρα τις τρίτη ἐπήγασεν.

Ι. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ.

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

ΤΗΣ ΑΜΙΣΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΑΥΤΗΝ ΧΩΡΑΣ

Ἀρχαία θέσις καὶ κάτοικοι αὐτῆς.

Ἡ Ἀμισός (τουρκιστὶ Σαμσοῦν) κειμένη κατὰ τὴν Μεσημβρινὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀνάγει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς ἀρχαίους χρόνους, οὔσα ἀποικία τῶν Ἀθηναίων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἦτον ἐκτισμένη ἐπὶ τραπεζοειδοῦς ὀροπεδίου πανταχόθεν κατωφεροῦς, βορειοδυτικῶς τῆς νῦν πόλεως παρὰ τὴν θάλασσαν κειμένου, ὡς μαρτυροῦσι τὰ σωζόμενα εἰσέτι ἐρείπια, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταριθμοῦνται καὶ ἐνὸς μεγαλοπρεποῦς θεάτρου, χρησιμεύοντα ἤδη εἰς κατοικίαν κοράκων καὶ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ποτὲ μεγαλείου τῆς πόλεως. Τὰ ἐν μέρει εἰσέτι σῶα διατηρούμενα ὑδραγωγεῖα, τὰ κατεστραμμένα τείχη, τὰ φρούρια, τὰ τεχνητὰ σπήλαια, ὅ εἰς πολλὰ μέρη μῆπω καταστραφεῖς λιμὴν μετὰ τῆς προκυμίας, τὰ πάντα μαρτυροῦσιν, ὅτι καὶ ἡ πόλις αὕτη οὐκ ὀλίγα κατὰ καιροῦς ὑπέστη ἐξ